

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2'42:745.5

Ю. В. Датченко

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПИСАНКИ ЯК ВІЗУАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ТЕКСТУ

Автором запропоновано розглядати українську традиційну писанку як візуально-культурний текст. У семіотиці поняття тексту вбирає не лише вербалльні, а й невербалльні твори, які мають певну знакову систему. З'ясовано, що писанка відбиває світоглядні позиції українців через знаки-символи, саме це дозволяє охарактеризувати її як текст.

Ключові слова: текст, семіотика, невербальний твір, знак, символ, писанка, мова мистецтва, модель світу.

Автор предлагает рассматривать украинскую традиционную писанку как визуально-культурный текст. Отмечается, что в семиотике понятие текста включает не только вербальные, но и невербальные произведения, которые имеют определенную знаковую систему. Определяется, что писанка отражает мировоззренческие позиции украинцев с помощью знаков-символов. Это и позволяет охарактеризовать ее как текст.

Ключевые слова: текст, семиотика, невербальное произведение, знак, символ, писанка, язык искусства, модель мира.

The article offers to consider a traditional Ukrainian easter Egg as a visual cultural text. It is noted that in the sphere of semiotics the concept “text” includes not only verbal but also nonverbal works that have a certain sign system. It turns out that the traditional Ukrainian easter Egg reflects the outlook of the Ukrainians by different signs and symbols allowing to characterize it as a text.

Keywords: text, semiotics, nonverbal work, sign, symbol, easter Egg, art language, text-world model.

У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до вивчення тексту, зокрема структурно-граматичний, семантико-знаковий, комунікативно-прагматичний, семіотичний, когнітивний, прикладний. Як зазначає О. О. Селіванова, «зміна дослідницьких аспектів лінгвістики

тексту зумовила різні модифікації її дефініцій» [13, с. 482]. Співвідношення текстового знака, його денотата та світу дійсності, тексту й семіосфери, знакового універсуму культури визначає семіотичний напрям дослідження тексту.

У семіотиці поняття тексту набуло широкого тлумачення: «Текст – це наповнена змістом структура, яка складається зі знаків» [12, с. 104]. Отже, текстом можна вважати не лише вербальну, а й невербальну структуру: це може бути музичний чи живописний твір, танок, театральна вистава тощо, тобто все, що побудовано за допомогою знакових систем, незважаючи на їх тип. У сучасному світі спостерігається тенденція розуміння тексту в межах культурного феномену, оскільки реципієнти сприймають не лише книги, знаки й образи, що мають мовне оформлення, а й малюнки, картини, символи, візуальні образи, виражені в несловесній формі. Глиняні таблички, папірусні свитки, берестяні й пергаментні артефакти – «усе це матеріал, на якому колись були залишенні спеціальні знаки, що передають духовну культуру своїх творців» [19, с. 76]. Створенню будь-якого тексту, як і будь-якого об'єкта культури, зорієнтованого на позамовну дійсність, передує духовна знакова діяльність людини, оскільки автор (писменник, художник, скульптор, архітектор, народний майстер) передусім осмислює ідею твору, а потім втілює її за допомогою певної знакової системи. Нові аспекти дослідження, пов'язані із взаємодією семіотичного напряму й етнолінгвістики та етнокультурології, набувають актуальності (Н. Б. Мечковська [11], Ю. А. Сорокін [15], А. К. Устін [18]).

В українській культурі існують реалії, які мають різноманітний етнокультурний підтекст, але до цього часу не були предметом дослідження мовознавців. Певні культурні реалії, на нашу думку, можна розглянути в межах візуально-культурного тексту, оскільки вони мають надзвичайно потужний смисл. Опрацювання матеріалу в такому аспекті буде важливим не лише для мовознавства, а й для пізнання джерел формування й особливостей історичного розвитку української культури в цілому, з'ясування етнічної історії українців.

Мета нашого дослідження – з'ясувати інтерпретацію феномену писанки як візуально-культурного тексту.

Об'єктом дослідження обрано українську традиційну писанку. Тлумачення лексеми *писанка* подано в багатьох словниках, зокрема словник-довідник «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка

містить таке визначення: «пісанка – це розмальоване великовіднє куряче або декоративне, звичайно дерев'яне, яйце; розписується різноманітними орнаментом – геометричним, рослинним, тваринним; кожен колір у пісанковому розписі має власну символіку; розписане яйце символізує джерело життя, усього живого; звичай розмальовувати пісанки походить ще з дохристиянських часів; здавна пісанки наділялися охоронними властивостями» [5, с. 450–451]. Як бачимо, науковець указує на елементи, які відображають світосприйняття українців, зокрема пісанка – це великовіднє яйце, а отже, має обрядовий чи релігійний характер, символічними є орнамент і колір, успадковані з прадавніх часів. Треба зауважити, що нас цікавить традиційна, а не декоративна пісанка. У чому різниця? По-перше, традиційна пісанка відрізняється від декоративної технікою виконання, а саме: знаки на тло білого повного яйця наносять гарячим воском, який витікає з носика спеціального інструмента «пісачка», чи «кістки», по-друге, усі елементи орнаменту й знаки мають символічний характер, тобто їх можна «прочитати», по-третє, виготовлення пісанки здавна мало ритуальний характер, оскільки до початку роботи людина мусила духовно очиститися, а сам процес пісання супроводжувався певними діями й віруваннями. Мистецтвознавець М. Селівачов підкреслював також, що традиційна пісанка була найпродуктивнішим видом українського народного мистецтва XIX ст. і була стилеутворювальним фактором для інших видів декоративно-ужиткового мистецтва [14, с. 152].

Традиція розпису яйця має магічно-ритуальне значення, сягає часів, коли людство почало усвідомлювати хаотичність та мінливість світу навколо себе. Етнографічні праці кінця XIX – початку XX ст. засвідчують, що в уявленні селян пісанки сприяли родючості, захищали від близнаків, зурочення. На відомості про пісанки натрапляємо в космогонічних легендах українців та інших народів [17, с. 5–9; 7, с. 4–10]. Розписуючи яйце, людина формувала раціональне й чітке мислення, відтворюючи своє розуміння світу структурованим зображенням символів та знаків. Закладені знання про всесвіт, його організацію, ієрархію та особливості продовжують зберігатися в багатьох на символіку мотивах пісанки [8, с. 119]. Орнаменти пісанок – це не малюнки конкретних явищ, а графічно-образні знаки загальних ідей, міфологем створення Всесвіту і світобудови.

Дослідник семіотики й семантики візуальної мови народного мистецтва М. Станкевич зазначає, що символ не відбиває реальних

явищ, а позначає їх умовно, не дбаючи про достовірність чи подібність до справжнього. Погоджуючись із міркуваннями Г. Гадамера щодо символу як невичерпного інформаційного джерела [4], науковець уважає, що символ може містити в згорнутому вигляді сукупність цінних значень, інформаційних та експресивних смислів, які в процесі сприйняття символу людиною розгортаються в її свідомості в естетичні уявлення й насолоди [16, с. 13]. Знаки-символи, що виступають у вигляді метафори, алгорії чи атрибути, структурують мистецьке висловлення і стають початковими елементами художнього тексту, який у процесі соціалізації, культурної комунікації набуває статусу твору. Саме тому схиляємося до думки, що мистецький твір є своєрідним закодованим текстом, виконаним невербалними засобами (лініями, кольорами тощо). Це дає підстави розглядати мистецькі образотворчі твори і твори народних майстрів (писанки, витинанки, вишивки, гончарні й ткані вироби тощо) як інформативні, подібні до верbalних тексті, наприклад, невипадково говорять, що треба вміти писанку «прочитати». Мистецький твір як елементарна одиниця художньої культури виступає її метазнаком, тобто знаком повнішого змісту і ширшого предметного значення, ніж звичайні знаки. Метазнак – мінімальна одиниця етномистецтва та світової культури [3, с. 329]. У статті «Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках» культуролог М. М. Бахтін визначив спільні для різних дисциплін риси тексту – знаковість (знаковий комплекс, загальнозрозуміла мова, система знаків), наявність суб'єкта (автора), здатність до відтворення (у системі знаків, системі мови), взаємозв'язок тексту й контексту (тексту й реакції на нього, тобто зустріч двох суб'єктів), «вільне одкровення особистості» і внутрішня логіка «ядра тексту» (без цього він не був би зрозумілим, визнаним та діяльним) [2, с. 416–417]. Зважаючи на зазначене, можна висунути гіпотезу, що писанка має всі ознаки художнього тексту й може бути опрацьована як метазнак.

Спираючись на положення, висунуті відомим культурологом, засновником Тартуської школи структуралістів-семіотиків Ю. Лотманом, який визначив художній і мистецький твір як «знак у знаковій системі культури», послуговуємося основними визначеннями дослідника щодо тексту. Зокрема, на думку професора, існують два підходи до розуміння тексту: істотною ознакою першого є тривалість тексту в часі, на відміну від другого підходу, у якому текст утворює особливий внутрішній час, здатний породжувати різноманітні смислові

ефекти (скульптура, живопис). Якщо сприймати певний об'єкт як текст, можна зробити припущення, що він певним чином закодований, а презумпція кодованості входить до поняття тексту [10, с. 150].

Дослідник зазначає, що в загальній системі культури тексти виконують дві основні функції: функцію адекватної передачі значень і породження нових смыслів. Перша функція найкраще простежується під час повного збігу кодів адресата й адресанта. Розглядаючи другу функцію, науковець твердить, що під час породження нових смыслів «текст перестає бути пасивною ланкою передачі певної інформації між відправником і отримувачем» [10, с. 152]. Друга функція має основну структурну ознаку тексту, яку характеризують як внутрішню неоднорідність. Текст – це структура, утворена як система різних семіотичних площин, «у континуумі яких циркулює певне вихідне повідомлення» [10, с. 152].

Отже, згідно з класифікацією Ю. Лотмана, можна спробувати презентувати писанку як певний текст, оскільки, по-перше, під час процесу розуміння, або «читання», писанки через візуалізацію кодів виникають певні смыслові асоціації. Під час розгляду текстів як інформаційного поля постає потреба визначення його знакової системи, складових, що концентрують інформативність. Знакова система є носієм і зберігачем інформації (понять і суджень) про довкілля, тому, транслюючи культуру, виконує кумулятивну (накопичувальну) функцію. Так, відомо, що геометричні солярні й фітоморфні знаки є основними мотивами твору, а саме: *сонце* – джерело світла й тепла, символ Христа; *хрест* – символ всесвіту, чотирьох сторін світу, чотирьох пір року; *спіраль* – знак зародження нового життя, родючості; *безконечник* – символ води, невмирущої природи, вічного життя; *сорок клинців* – успіх у господарстві, добробут; *дерево життя* – символ світобудови, що єднає верх і низ, землю й небо, минуле й майбутнє тощо [1, с. 387]. По-друге, адекватна передача значення тексту відбувається тоді, коли реципієнти однаково розуміють коди і відповідно на них реагують. Наприклад, під час Великодніх ритуалів, коли писанки призначаються певним особам, існує непорушна традиція, згідно з якою «дітям дарують свіtlі яскраві писанки, господарям – із зображенням сорока клинців, кривульок та безконечників, старих обдаровують чорнобілими писанками з «небесними мостами» й «поясами» [1, с. 390]. По-третє, внутрішня неоднорідність тексту породжує нові смысли через існування різного знакового навантаження. Відомо, що існують

регіональні відмінності писанкового орнаменту й спостерігається різноманітне поєднання основних елементів, що ускладнює однозначне сприйняття «писанкового тексту», а на сучасному етапі, коли традиція писати писанки зазнала тривалого забуття й втрачено навички розуміти й тлумачити знаки, з'являється тенденція сприймати лише естетичний бік мистецького твору.

Слушними для опрацювання питання щодо типології художніх мов людства є зауваження Н. Б. Мечковської, яка зазначає, що з погляду семіотики історія мистецтв – це розвиток художніх мов людства як змістового каркасу й смислових меж мистецтва. Дослідниця послуговується терміном «мова мистецтва» і підкреслює, що розвиток таких мов відбувається через прагнення митця передати нові знання про людину й світ у процесі художніх пошуків нової виразності власних творів. Художні мови, тобто семіотики певних мистецтв, – це окремі моделі світу, сконцентроване знання про світ, сформоване художньо-зображенальними засобами певного мистецтва. Науковець наводить чотири генеалогічних роди художніх семіотик, зокрема 1) семіотики рухів людини: танок, пантоміма, гра актора, цирк, 2) музика, 3) семіотики художнього зображення: скульптура, графіка, живопис, архітектура, фотографія, кіно, 4) вербальні мистецтва (семіотики художнього слова: поезія й проза; епос, лірика, драма) [11].

Усвоїй праці Н. Б. Мечковська вказує на те, що статичні зображенальні мистецтва, на відміну від інших семіотик, – це однорівневі системи знаків, які не мають «синтаксису», тобто не мають правил поєднання простих знаків у складні. Проте для образотворчого мистецтва характерними є 1) перевага іконічних знаків, 2) одномоментність сприйняття твору, 3) орієнтованість на відображення статики світу [11]. На функційні групи пропонує розділяти знаки-символи М. Станкевич: 1) універсальні символи, 2) сакральні символи, 3) символи побутового середовища, 4) обрядові символи, 5) скульптуро-малярські символи [16, с. 16]. У знаковій системі етномистецтва найбільшою архаїчністю та сталістю відзначаються універсальні символи – *коло, хрест, спіраль, трикветр, свастика* тощо, які мають значні смислові потенції, утворюють символічне ядро культури [9]. Такі ж особливості повною мірою можна спостерігати під час дослідження феномену писанки, оскільки на яйці зображують здебільшого універсальні іконічні знаки-символи, мистецький писанковий твір сприймається в певний момент часу й він містить статичне відображення моделі світу.

Отже, можна твердити, що традиційна писанка має своєрідну художню мову, яку передають із покоління в покоління за допомогою народних знаків-символів, що відзначаються простотою і лаконічністю виразу, вони добре помітні й легко запам'ятовуються. Їх головною функцією є сигналізувати про гармонію, злагоду, добробут, родючість та прагнення міцно закріпити ці позитивні переваги. Писанка є відображенням світоглядних позицій українців і має всі ознаки візуально-культурного тексту.

Подальше дослідження такого благодатного матеріалу з погляду семіотики й семантики візуальної мови писанки дасть можливість з'ясувати основні значення зображеніх символів. Постійні трансформації й різні тлумачення знаків потребують окремого спостереження й фіксації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **100 найвідоміших** образів української міфології [під заг. ред. О. Таланчук та Ю. Бедрика]. – К. : Автограф, Орфей, 2006. – 460 с.
2. **Бахтин М. М.** Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – 447 с.
3. **Борев Ю. Б.** Эстетика : учеб. / Ю. Б. Борев. – М. : Высш. школа, 2002. – 511 с.
4. **Гадамер Г.-Г.** Герменевтика і поетика : вибрані твори : пер з нім. / Г.-Г. Гадамер ; [упоряд., передм. Д. С. Наливайко]. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.
5. **Жайворонок В. В.** Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. **Кинцель А. В.** Психолингвистическое исследование эмоционально-смысловой доминанты как текстообразующего фактора / А. В. Кинцель. – Барнаул : Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2000. – 152 с.
7. **Кульжинский С. К.** Описание коллекции народных писанок / С. К. Кульжинский // Этнографический отдел. Лубенский музей Е. Н. Скаржинской. – М. : Об-во Скоропечатни А. А. Левенсон, Петровка, 1899. – Вып. I. – 176 с.
8. **Лоліна Н. А.** Регіональні особливості символів та знаків української народної писанки / Н. А. Лоліна // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв : Сер. «Образотворче мистецтво» :

- зб. наук. праць / за ред. В. Я. Даниленка. – Х. : Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2011. – № 2. – С. 119–123.
9. **Лотман Ю. М.** Семиотика культуры и понятие текста / Ю. М. Лотман // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология / [под ред. В. П. Нерознака]. – М. : Akademia, 1997. – С. 202–212.
10. **Лотман Ю. М.** Текст в тексте / Ю. М. Лотман // Избранные статьи : в 3 т. – Таллинн : Александра, 1992. – Т. 1. – С. 150–179.
11. **Мечковская Н. Б.** Искусства в свете семиотики : филогенез и типология художественных языков человечества [Електронний ресурс] / Н. Б. Мечковская. – Режим доступу : <http://www.filologija.vukhf.lt>
12. **Садченко В. Т.** Текст как объект лингвистической семиотики / В. Т. Садченко // Вестник Челябинского гос. ун-та : Сер. «Филология. Искусствоведение». – 2009. – № 5 (143). – Вып. 29. – С. 104–111.
13. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підруч. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2000. – 712 с.
14. **Селівачов М. Р.** Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 400 с.
15. **Сорокин Ю. А.** Психолингвистические аспекты изучения текста / Ю. А. Сорокин. – М. : Наука, 1985. – 243 с.
16. **Станкевич М.** Семіотика та семантика візуальної мови народного мистецтва / М. Станкевич // Мистецтвознавство : зб. наук. праць. – Львів, 2007. – Ч. 2. – С. 9–20.
17. **Сумцов Н. Ф.** Писанки / Н. Ф. Сумцов. – К. : Типография Г. Т. Корчака-Новицкого, 1891. – 49 с.
18. **Устин А. К.** Текст. Интертекст. Культура : монография / А. К. Устин. – СПб. : SuperMax, 1995. – 112 с.
19. **Ходякова Л. А.** Методика интерпретации текста как феномена культуры / Л. А. Ходякова // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 2. – Т. II : Психолого-педагогические науки. – С. 76–81.

Надійшла до редколегії 05.10.2015